

1905. GADA REVOLŪCIJAS VĒSMAS TEĀTRĪ

Viktors Hausmanis, Dr. habil. philol.

Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts

1905. gada vētra nevarēja neatbalsoties arī Latvijas teātru dzīvē, taču situācija teātros izveidojās visai īpatnēja un tur ritošie procesi dažkārt bija pat gluži paradoksāli.

Vispirms par to, kādi latviešu teātri tobrīd – 1905. gadā – Rīgā darbojās. Pamatā tie bija divi: par galveno centrālo teātri tika uzlūkots Rīgas Latviešu teātris, kas savas izrādes sniedza Rīgas Latviešu biedrības namā Merķeļa ielā, taču tieši 1905. gadā notiek pārmaiņas šī teātra vadībā: līdz tam teātra direktors, reizē arī mākslinieciskais vadītājs bija Jēkabs Duburs, taču 1905. gada pavasarī, juzdams pret sevi vērstu Teātra komisijas nostāju, Duburs no teātra vadības atkāpās, par teātra direktoru atkal kļuva konservatīvi noskaņotais Pēteris Ozoliņš, un no 1905. gada revolūcijas notikumiem teātra vadība noteikti norobežojās.

1905. gadā Rīgā darbojās arī otrs latviešu teātris – 1902. gadā dibinātais Jaunais Latviešu teātris, tā mājvieta bija toreizējā Romanova ielā, tagadējā Lāčplēša iela 25, vēlākajās Dailes teātra telpās. Namu bija cēlusi Rīgas amatnieku palīdzības biedrība un telpas savukārt izīrēja biedrībai ar dīvainu nosaukumu „Sabiedrība”, tālab šo teātri nereti sauca arī par Sabiedrības teātri, bet šī teātra direktora postenim pieņēma visai pretrunīgu personu – Frīdrihu Podnieku. Viņš bija dziedājis Rīgas Vācu teātra korī, pēc tam vairākas sezonas darbojies nomaļos teātros Vācijā, viņam bija gluži laba balss, tāpēc Podnieks piedalījās operēšu un paretam arī operu izrādēs. Plašākas zināšanas vai pieredzes teātra mākslā viņam nebija, taču uzņēmības netrūka, un viņš uzņēmās jaundibinātā teātra vadību. Protams, ka nekādu nopietni vērtējamu māksliniecisku ievirzi no šī cilvēka gaidīt nevarēja. Viens no tā laika aktieriem – Kārlis Brīvnieks – atmiņās raksturo Frīdriha Podnieka darbību Jaunajā teātrī. „Aktieri redzēja, ka direktoram par režijas vadīšanu skatu lugās un drāmās bija visai maz prasmes, vienīgi operetēs viņš tā sakot atdzīvojās. Publikas nāca arvien mazāk. Beidzot, sabijušies teātra vadītāji Podnieks un Bisenieks, kā izmisuši sāk „laist vaļā” visu, kas vien pie rokas: te operu, te drāmu, te opereti, te joku lugu, kaut kā sagatavoja un kaut kā nospēlēja. [...] teātris grima purvā.”

Ar tādu pašu diezgan bezcerīgu vadību Jaunais Latviešu teātris sagaida 1905. gadu, un vislielākais paradokss ir tas, ka tieši 1905. gada situācija un paši skatītāji izrauj Jauno teātri no sastinguma un garīgā purva, un notiek latviešu teātra mākslā līdz tam vēl nepieredzēts process, kad par izrādes līdzveidotājiem – par satura un jēgas devējiem – izrādē kļūst paši skatītāji, un palīgā nāk Aspazija ar savu lugu „Sidraba šķidrāts”, ko viņa bija sacerējusi jau 1902. gadā un 1903. gadā iesniegusi izrādīšanai Rīgas Latviešu teātrī, taču tā vadībai luga nebija pa prātam un „Sidraba šķidrāts” paliek neiestudēta, līdz 1905. gada pašā sākumā šajā darbā uzmanīgi ielūkojas Frīdrihs Podnieks un sāk to iestudēt. Protams, nekādas īpašas ievirzes, nekādas koncepcijas Frīdriham Podniekam nav. „Podnieks apmierinās ar saviem šabloniskiem un neizteicošiem režijas paņēmieniem

– „pa tejienu ieiet – pa turieni aiziet; tur logs, tur durvis”. Par lomu raksturojumu, par psiholoģiskiem akcentiem ne vārda. Un lai tēlotājs dara kā zin.”¹ Tā raksta Kārlis Brīvnieks.

Un tad Jaunajam teātrim talkā nāk pati laikmeta situācija, par ko jau daudz šajā konferencē runāts: Rīgā 13. janvārī risinās baisi asiņaini notikumi – izrēķināšanās ar demonstrantiem, un tieši pēc divām nedēļām Jaunajā Latviešu teātrī veras priekšskars „Sidraba šķidrauta” izrādei. Skatītāji to sagaida ar milzīgu, vēl nepieredzētu sajūsmu, uz skatuves izsauc Aspaziju, viņai tiek pasniegts lauru vainags un puķes. Jānis Asars „Mājas Viesa Mēnešrakstā” par šo izrādi rakstīja: „Nebūs otra gadījuma latviešu teātra vēsturē, kur lugas pirmizrādei būtu bijuši tik universāli panākumi. Kur ne tik luga, bet visa izrāde bij grandioza drāma.”² Taču nedaudz tālāk kā skarbs paradokss skan Jāņa Asara vārdi: „Lugas izrāde bij briesmīga savā diletantismā, un, ja iespaids tomēr bija tik varens, tad tā ir liecība par lugas spēku, ko nekāds diletantisms nevar pilnīgi noveikt.”³ Vai neiznāk kaut kāds absurds: izrāde ir diletantiska un tai ir universāli panākumi? Īstenībā nebija ne absurda, ne paradoksa, jo skatītāji tulkoja lugu un reizē izrādi pēc sava prāta, ietulkoja lugā tādu saturu, kādu paši vēlējās, un tas ir pirmais gadījums mūsu teātra vēsturē, kad skatītāji paši, kā jau minēju, kļūst par izrādes līdzveidotājiem – tās noskaņu, tās pamatdomu skatītāji tulkoja un traktēja pēc sava prāta. Un šajā vietā gribas nocitēt pāris rindas no J. Jankava recenzijas, kas publicēta „Dienas Lapā”. „Tā uguns, kuru rakstniece ielējusi savā jaunākajā darbā, tā atron arī labi sagatavotu degošu materiālu skatītāju sirdīs, iededzina to, modina viņu apziņu, ceļ un audzē viņu spēku.”⁴

Un te nu var jautāt, kas tad bija tā uguns, par ko savā recenzijā runā Jānis Jankavs un kas strāvoja pretī no Aspazijas lugas. Te varu atgādināt, ka Aspazija „Sidraba šķidrautu” nosaukusi par „simbolisku drāmu”, bet ievadremarkā aizrāda: „Laiks: romantisks.” Tātad konkrētas norādes par kādu noteiktu laikmetu, lugā nav, un tās darbība rit teiksmainā vidē: tā iesākas kādā mežā, kurā mīt veca sieviete Karga ar savu meitu Gunu, kam ir sidraba šķidrants, kuram savukārt piemīt brīnišķs spēks palīdzēt slimniekiem – atliek skart sirdzēju un pateikt pāris vārdu, un slimais atlabst. Gunai piemīt vēl kāda spēja – pareģot nākotni, savukārt šāds pareģojums vajadzīgs valstij, kurai uzbrūk Dzelzsjaunavas vadītais karaspēks. Ierodas Karaļa vēstnieki un Gunu aizved līdz uz pili, un tieši tur raisās visnozīmīgākā aina: Gunai liek atklāt, kur slēpjas visa posta cēlonis, un tad Guna pauž patiesību:

(Uz ļaudīm.)

Man rādīt jums, kur jūsu sāpju sakne
Un nīknā sērga, kas pār gadiem māca,
Lūk, tur! – – –
(Rāda uz Targalu. Sajukums. Troksnis.)⁵

¹ Brīvnieks K. Atmiņas. - R. 1930. - 35. lpp.

² Asars J. Aspazijas „Sidraba šķidrants” // Mājas Viesa Mēnešraksts. - 1905. - 235. lpp.

³ Turpat.

⁴ Dienas Lapa. - 1905. - 4. febr.

⁵ Aspazija. Kopoti raksti. - R. 1986. - 3. sēj. - 447. lpp.

Targals ir šīs teiksmainās valsts patvaldnieks, un Gunas vēršanās pret viņu apbrīnojami saskanēja ar 1905. gada revolucionāru vēršanos pret patvaldnieku – Caru. Skatītāji Jaunajā Latviešu teātrī Aspazijas lugu un izrādi tieši tā uztvēra. Visiem vēl labā atmiņā bija asiņainie notikumi Daugavmalā, un Aspazijas luga runāja tā, it kā nupat rakstīta, kaut arī tā, kā jau minēju, bija pabeigta 1903. gadā.

Luga „Sidraba šķidrants” un līdz ar to arī izrādē bija vēl divi motīvi, kas īpaši uzrunāja tā laika skatītājus. Viens no tiem – Gunas aicinājums viņas palīdzībai Dzirkstītei – iet un modināt no snauda ļaudis.

Ej, mans bērns.
Un, lai cik dziļā miegā viss vēl dus,
Un lai cik dziļa ziema zemi klātu,
No durvīm ej uz durvīm – ej un klauvē!
Kaut sastingst pirkstiņi, arvien vēl klauvē;
Un ja tie tevi atgrūž, projām raida.⁶

Ak, neizmisti, tici viņiem tici:
Ikkatrā stieejas sīka sfīdziņa
No sidrabšķidrauta! Un, kad tās reiz
Tiks kopā austas lielā šķidrautā,
Tad tas kā jauna debess visus pārklās.⁷

1905. gadā šādi Gunas vārdi izskanēja kā tiešs aicinājums pulcēties kopīgai cīņai. Un bija vēl trešais iemesls, kas lugu cieši vienoja ar 1905. gada notikumiem, kad satracinātie revolucionāri ķērās pie klajas varmācības, sava veida terorisma, dedzinot vācu baronu muižas. „Sidraba šķidrautā” deg Dzelzs jaunavas pils, grūti šodien pateikt, cik iespaidīgi Jaunajam Latviešu teātrim ar trūcīgo skatuves tehniku izdevās šo pils degšanas skatu realizēt, taču asociācijas ar dienas notikumiem noteikti raisās. Bez tam simbolisku skanējumu iemantoja Gunas šķidrants, kas no sidraba pārvērtās sarkanā un pati sarkanā krāsa iemantoja simbola nozīmi. Tieši tālab skatītāji Aspazijas pirms dažiem gadiem rakstītajā lugā ietulkvoja pavisam aktuālu jēgu, tur tēlotās norises 1905. gadā raisīja pavisam konkrētas emocijas un savdabīgā, netiešā veidā skatītāji kļuva par šīs izrādes līdzveidotājiem, jo tieši viņi piešķīra lugai tik aktuālu skanējumu. „Sidraba šķidrants” kļuva par populārāko Jaunā Latviešu teātra izrādi, to izrādīja 25 reizes – tam laikam tas bija izcili liels izrāžu skaits – tādus panākumus nebija piedzīvojusi neviena latviešu luga, un popularitātes pamatā bija „Sidraba šķidrauta” nejaušā sasauksme ar sava laika notikumiem.

„Sidraba šķidrauta” neparastie panākumi neviļus rada asociāciju ar pavisam citu laiku – ar pagājušā gadsimta septiņdesmitajiem gadiem, ar padomju okupācijas laiku, kad tāpat par vairāku iestudējumu pamatnoskaņas radīšanu, to ideju tulkojumu kļuva skatītāji un aktīvi uztvēra tās domas un idejas, kas lugās un izrādēs tika paustas pusvārdos vai ieliktas tikai zemtekstos. Te var atgādināt P. Putniņa lugas „Paši pūta, paši dega” vai

⁶ Aspazija. Kopoti raksti. - 3. sēj. - 447. lpp.

⁷ Turpat. - 490. lpp

„Aicinājums uz pērienu”, H. Gulbja „Aijā, žūžū, bērns kā lācis”, G. Priedes „Miks un Dzilna”, L. Pura lugu „Redzēt jūru” drīz pēc iestudēšanas vadošās partijas iestādes aizliedza, bet iestudēšanai vispār neatļāva G. Priedes lugu „Smaržo sēnes”, jo skatītāji šajos darbos saskatīja pavisam tiešu sasaukumi ar savu laiku. Šāds princips pavisam skaidri bija iezīmējies 1905. gadā Jaunajā Latviešu teātrī.

1905. gada rudenī, oktobrī, „Sidraba šķidrauta” izrādes Jaunajā Latviešu teātrī iemantoja izteikti revolucionāru skanējumu, vairākkārt starp cēlienim uz skatuves uznāca kāds cilvēks un sacīja kaismīgus revolucionārus vārdus, bet pēc tam turpinājās izrāde, līdz – līdz 1905. gada 12. decembrī Jauno Latviešu teātri slēdza, un pats galvenais slēgšanas iemesls bija – Aspazijas lugas „Sidraba šķidrauts” kā kaismīgais skanējums. „Sidraba šķidrauta” izrādes bija aktrises Otilijas Mucenieces aukstākais mākslinieciskais uzlidojums. Otilija Muceniece bija samērā liela auguma, padrukna, par īstu varoņlomu tēlotāju viņa nekļuva, bet 1905. gads un Gunas loma pacēla viņu viņa virspusē. Otilijai Mucenieci teicama partnere bija Biruta Skujeniece, kas, toreiz vēl pavisam jauna būdama, aizrautīgi tēloja Dzirkstīti. Līdz ar to – 1905. gads ne tikai pacēla Jauno Latviešu teātri, bet ļāva atraisīties vismaz divu aktrišu talantam.

1905. gada revolūcija kaut nedaudz ienesa pārmaiņas visa Jaunā Latviešu teātra repertuārā: ievērtību šai teātrī gūst franču rakstnieka Eižena Briē drāma „Sarkanā tiesneša mētelis”. Tās centrā ir vērsšanās pret netaisno tiesu varu. Savukārt zvejnieku posta pilnu dzīvi attēloja H. Heijermansa luga „Cerības uz svētību”, arī šo lugu repertuārā iekļāva Jaunais Latviešu teātris. Tāpat repertuārā ienāca Ādolfa Alunāna luga „Mūsu senči”, kas ilgus gadus bija aizliegta izrādīt un kas tēloja senlatviešu cīņu pret vācu iebrucējiem.

Interesanti, ka arī galvenajā – Rīgas Latviešu teātrī kaut mazdrusciņ revolūcijas atskaņas ienāca ar 1905. gadā izrādīto R. Blaumaņa lugu „Ugunī”, kurā līdzās Kristīnes un Edgara mīlestības stāstam skaudri izskanēja naidis pret vācu baroniem.

1905. gads apliecināja, ka latviešu teātris dzīvo vienā ritmā ar laikmeta notikumiem un ir savas tautas dzīves, tautas problēmu līdzrisinātājs, savukārt Aspazijas luga „Sidraba šķidrauts” nekad vēlāk nav piedzīvojusi tādu uzlidojumu un tik vētrainu, pozitīvu atbalsi, kā tas bija 1905. gadā.